

Rola emocji w relacji sprężystość psychiczna – radzenie sobie w sytuacji choroby dziecka

Paula Dobaczewska*, Ewa Gruszczyńska

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny, Wydział Psychologii, Warszawa

Jolanta Życińska, Maciej Januszek

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny, Wydział Zamiejscowy w Katowicach

THE ROLE OF EMOTIONS IN THE RELATION BETWEEN EGO-RESILIENCY AND COPING STRATEGIES IN THE SITUATION OF CHILD'S ILLNESS

The aim of the study was to evaluate the mediation effect of negative and positive emotions in the relation between personality trait called ego-resiliency and strategies to cope with prolonged intense stress experienced by mothers of children with oncological disease. The study participants consisted of 70 women with a mean age of 37 ($SD=8.25$), mothers of children treated for bone, brain or lymphatic system cancer. We used three research tools: Ego-Resiliency Questionnaire (Block, Kremen, 1996), Emotional State Questionnaire in the context of cognitive assessment of stressful situation (Heszen, Januszek, Gruszczyńska, 2001) and Coping Questionnaire (Gruszczyńska, Knoll, 2015). The mediation effect of positive and negative emotions in relation between ego-resiliency and coping strategies was tested by using two complementary approaches: bootstrapping procedure for the multiple mediator model and nested models comparison method. It was found that based on the analysis the statistics between the ego-resilience and positive emotions (.19) and negative emotions (.11) are insignificant. Negative emotions do not explain the coping (-.08). A similar path of positive emotions is important, but the influence is very weak (.22). In the analyzed model, coping was explained only by the direct impact of ego-resilience (.49). All introduced variables explain jointly 36% of the variation. Due to the fact that emotions considered as part of cognitive stress-related action are not mediators between ego-resiliency and coping, one should check whether the emotions as a result of the stress-related action could have such a function.

Key words: coping with stress, emotion, ego-resiliency, psycho-oncology

WPROWADZENIE

W dotychczas prowadzonych badaniach skupiano się głównie na negatywnych konsekwencjach choroby onkologicznej dziecka dla funkcjonowania matek, takich jak lęk i stres czy objawy depresyjne i potraumatyczne (Chrapek, 2016; Pai i in., 2007). Otrzymane wyniki są zasadniczo zgodne, że największy dystres, a przez to najsilniejszy wpływ choroby dziecka na psychologiczne funkcjonowanie rodziców występuje w ciągu dwunastu miesięcy od diagnozy, natomiast w dłuższym okresie obserwuje się przystosowanie do sytuacji choroby dziecka (Frank, Brown, Blount i Bunke, 2001). Badania pokazują na przykład, że matki dzieci chorujących onkologicznie doświadczają częściej nastroju pozytywnego niż negatywnego (Ledwoń i Wróbel, 2006). Wydaje się wobec tego, że wyjaśnienie funkcjonowania emocjonalnego rodziców nie powinno ograniczać się tylko do badania negatywnych stanów emocjonalnych, ale przede wszystkim

zwrócić się ku odczuwanym emocjom pozytywnym oraz ich roli w procesie radzenia sobie ze stresem związanym z chorobą dziecka. W związku z powyższym, a także w odpowiedzi na wzrost zainteresowania paradygmatem psychologii zdrowia i psychologią pozytywną (Green-glass i Fiksenbaum, 2009; Heszen i Życińska, 2008; Miniszewska i Chodkiewicz, 2013) wydaje się istotne, aby poszerzyć problematykę badań nad radzeniem sobie ze stresem o znaczenie emocji pozytywnych.

RADZENIE SOBIE ZE STRESEM WEDŁUG MODELU LAZARUSA I FOLKMAN

Najpopularniejsza w literaturze psychologicznej koncepcja indywidualnych strategii radzenia sobie ze stresem, zaproponowana przez R. Lazarusa i S. Folkman (1987) wyróżnia strategie zorientowane na zadanie i na emocje. W koncepcji tej stres i proces radzenia sobie ujmowany jest całościowo. Radzenie to podejmowane przez człowieka wysiłki, których celem jest zapanowanie nad wymaganiami sytuacji ocenianej jako obciążająca. Poszczególne strategie mogą być skierowane na rozwiązanie problemu poprzez podejmowanie konkretnych działań

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Paula Dobaczewska, ul. Powstańców Styczniowych 15 m. 26, 09-407 Płock. pauladobaczewska@wp.pl

łań lub mogą być zwrócone w kierunku emocji, głównie na ich samoregulację przez obniżenie napięcia. Oba typy strategii mogą spełniać przystosowawczą rolę, jeśli podejmowane w nich wysiłki dopasowane są do wymagań i specyfiki sytuacji, a także możliwości jednostki. W dalszych badaniach obejmujących działanie stresu chronicznego i słabo kontrolowanego Folkman (1997) wykazała, że obok symptomów depresyjnych i afektu negatywnego powszechnie występuje pozytywne przewartościowanie i afekt pozytywny. Co więcej, pozytywne emocje są głównie generowane przez poszukiwanie znaczenia stresującej sytuacji, co skutkowało wprowadzeniem do powyżej przytoczonego klasycznego już modelu radzenia sobie, trzeci rodzaj stosowanych strategii, tj. radzenia skoncentrowanego na znaczeniu (Folkman i Moskowitz, 2000). Analizując zmodyfikowany już model, należy zauważyć, że taki sposób radzenia sobie nie pojawia się od razu, jako odpowiedź na działanie stresora. Dopiero wyniki procesu adaptacji, który nie satysfakcjonuje jednostki i łączy się z negatywnymi emocjami może wpływać na zmianę postrzegania sytuacji, czyli przejście na bardziej dojrzały poziom radzenia sobie, to jest poszukiwanie znaczenia. Folkman (2008) postrzega więc wymiar poszukiwania znaczenia raczej jako uzupełnienie strategii radzenia sobie skoncentrowanych na zadaniu i emocjach, niż jako ortogonalną strategię.

B. Fredrickson ze współpracownikami (Fredrickson, Tugade, Waugh i Larkin, 2003) zwraca uwagę na rozróżnienie między wpływem pozytywnych i negatywnych emocji na działanie. Z emocjami negatywnymi, w przeciwieństwie do emocji pozytywnych, wiąże się określone programy działania, gotowe reakcje. Oddziaływanie emocji pozytywnych zaś odbywa się poprzez sferę poznawczą, dzięki temu nie wiąże się to ze sztywnymi reakcjami i automatycznym zawężeniem repertuaru zachowań, tylko poszerzeniem możliwości działania, co wpływa na wzrost kreatywności. Z badań wynika również, że przeżywanie pozytywnych emocji może stanowić bufor chroniący przed depresją w obliczu stresu (Fredrickson, 2003).

OSOBOWOŚĆ A RADZENIE SOBIE ZE STRESEM I ODCZUWANE EMOCJE

Folkman (1997) zwróciła uwagę na różnice indywidualne, zarówno w ocenie sytuacji jako stresującej, jak również w sposobie generowania i wykorzystywania pozytywnych emocji. Do opisu i zrozumienia tej różnicy można posłużyć się teorią zmiennej osobowościowej *ego-resiliency*, w literaturze polskiej obecnie tłumaczonej jako sprężystość psychiczna (Kaczmarek, 2011). Zmienia ta pozwala opisać i wytłumaczyć proces adaptacji człowieka w odpowiedzi na sytuacje stresujące, trudne, ale przede wszystkim nowe. Sprężystość jest umiejętnością regulacji i dopasowywania poziomu kontroli do wymagań związanych z konkretną sytuacją, co oznacza zdolność elastycznego dostosowania się do niej (Uchnast,

1997). Kluczowe dla wyjaśnienia tego terminu jest odniesienie do pojęcia kontroli ego, które można wytłumaczyć, posługując się porównaniem do kontinuum, gdzie jeden kraniec oznacza brak kontroli reakcji, zarówno behawioralnej, jak i afektywnej, a drugi kraniec – ich nadmierną kontrolę. Osoby z wysokim jej poziomem mają większą umiejętność w dostosowaniu poziomu kontroli w zależności od wymagań sytuacji (Block i Kremen 1996). Co więcej, przekłada się to również na mobilizację do wykonania zadania we właściwym czasie, a także na osiągnięcie właściwego poziomu pobudzenia, by móc lepiej poradzić sobie z sytuacją. Po ustąpieniu sytuacji zaś osoba powraca do stanu równowagi i charakterystycznego dla siebie sposobu funkcjonowania. Z definicji sprężystości psychicznej wynika, że jest to umiejętność przystosowania się do zmieniających się i wymagających sytuacji, także zmienna ta powinna w istotny sposób wpływać na proces radzenia sobie. Badania potwierdziły, że wyższy poziom sprężystości dodatnio koreluje zarówno z poziomem przeżywania pozytywnych emocji, a także pomaga odzyskać równowagę emocjonalną poprzez obniżanie się poziomu emocji negatywnych oraz sprzyja pozytywnemu przeformułowaniu, czyli radzeniu sobie skoncentrowanemu na znaczeniu (Tugade i Fredrickson, 2004).

PROBLEMATYKA BADAŃ

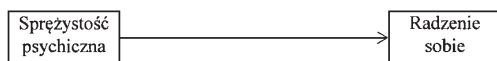
Celem niniejszego badania było testowanie zależności pomiędzy sprężystością psychiczną a podejmowanymi strategiami radzeniem sobie ze stresem przez matki w obliczu choroby onkologicznej dziecka. Obok klasycznych form radzenia sobie skoncentrowanego na problemie i na emocjach, wprowadzono radzenie sobie skoncentrowane na znaczeniu. Odwołując się do klasycznego modelu radzenia sobie, uznano emocje pozytywne i negatywne za mediator pomiędzy sprężystością psychiczną a radzeniem sobie. Opisane zależności prezentuje Rycina 1.

METODA

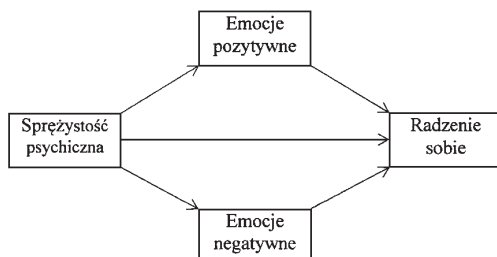
OSOBY BADANE

W badaniu uczestniczyło 70 matek dzieci chorujących onkologicznie w wieku od 20 do 54 lat ($M=37.28$; $SD=8.25$). W próbie było więcej kobiet żyjących w związkach (87.1%) niż samotnych (12.9%). Wykształcenie wyższe posiadało 28.6% osób badanych, średnie 47.1%, zawodowe 21.4%, a podstawowe 2.9%. Nieznacznie więcej było matek posiadających dzieci płci męskiej niż żeńskiej (57.1% vs 42.9%, nie stwierdzono istotnej statystycznie różnicy w liczebnościach: $\chi^2=1.429$; ns). Wiek dzieci zawarty był w przedziale od 1 roku do 18 lat ($M=9.96$; $SD=5.71$). Czas trwania leczenia dziecka, liczony od momentu zdiagnozowania u niego choroby, wynosił od miesiąca od roku ($M=5.84$; $SD=3.22$). Dominującym typem choroby nowotworowej dziecka był nowotwór kości ($N=32$; 45.7%), następnie guz mózgu ($N=21$; 30%) oraz nowotwór układu chłonnego ($N=17$; 24.3%).

Model 1a – bez mediatorów

Model 1b – mediacyjny

Ryc. 1. Model badań własnych opisujący zależności pomiędzy zmiennymi

NARZĘDZIA

Osoby badane wypełniły następujący zestaw kwestionariuszy:

Kwestionariusz Sprężystości Psychicznej (Block i Kremen, 1996; Kaczmarek 2011) służący operacjonalizacji zmiennej sprężystość psychiczna. Narzędzie składa się z 14 pozycji, do których osoba badana ustosunkowuje się poprzez zaznaczenie odpowiedzi na czteropunktowej skali od 1 – nie odnosi się w ogóle, do 4 – odnosi się bardzo mocno. Wskaźnik powstaje poprzez zsumowanie punktów, wyższe wartości odpowiadają większemu nasileniu cechy. Wartość wskaźnika rzetelności w badanej próbie (alfa Cronbacha) wyniosła .84.

Kwestionariusz Radzenia Sobie (KRS) służy do badania stosowanych strategii radzenia sobie ze stresem. Narzędzie to zostało opracowane przez uczestników seminarium magisterskiego pod kierunkiem E. Gruszczynskiej w 2008 roku. Kwestionariusz skonstruowano na podstawie stwierdzeń zawartych w powszechnie stosowanych kwestionariuszach mierzących radzenie sobie ze stresem (WCQ – Lazarus i Folkman, 1984; CISS – Ender i Parker, 1990; Strelau, Jaworowska, Wrześniewski, Szczepaniak, 2005 oraz COPE – Carver, Scheier i Weintraub, 1989; Juczyński i Ogińska-Bulik, 2009). Dodatkowo wygenerowane zostały własne pozycje uwzględniające radzenie sobie ze stresem poprzez nadawanie znaczenia w oparciu o złożenia modelu Folkman (1997). Pierwotna wersja narzędzia liczyła 51 pozycji wraz z odpowiedziami na pięciopunktowej skali od 1 – zdecydowanie nie, do 5 – zdecydowanie tak. W wyniku analizy czynnikowej z rotacją varimax w grupie 105 osób dorosłych uzyskano strukturę trzech podskal: strategię zorientowaną

na problem (13 stwierdzeń), strategię zorientowaną na emocje (11 stwierdzeń) oraz strategię zorientowaną na znaczenie (13 stwierdzeń). Wskaźniki otrzymuje się poprzez zsumowanie punktów dla poszczególnych podskal, wyższy wynik oznacza większą częstotliwość stosowania danego typu strategii radzenia sobie. Rzetelność mierzona współczynnikiem *alfa* Cronbacha dla wskaźników w przeprowadzonym badaniu wynosiła odpowiednio: .86; .81 oraz .89.

Kwestionariusz Stanu Emocjonalnego (Folkman i Lazarus 1985; Heszen, Januszek i Gruszczyńska, 2001) służy do pomiaru natężenia przeżywanych emocji pozytywnych i negatywnych w procesie radzenia sobie. Narzędzie zbudowane jest z 15 pozycji – listy emocji negatywnych i pozytywnych. Osoba badana ustosunkowuje się do każdej pozycji poprzez zaznaczenie odpowiedniej cyfry od 1 – w ogóle nie odczuwa danej emocji do 7 – nasilenie tej emocji jest najwyższe. Zastosowanie narzędzia umożliwia wyodrębnienie czterech wskaźników: zagrożenia, korzyści, krzywdy/straty i wyzwania. Wynik osoby badanej uzyskany jest poprzez zsumowanie wartości zaznaczonych odpowiedzi dla konkretnej skali. Im wyższy wynik, tym silniejsze nasilenie danego typu emocji. Na potrzeby niniejszego opracowania wyodrębniono dwa wskaźniki: emocji negatywnych (pierwotnie emocje zagrożenia i krzywdy/straty) oraz emocji pozytywnych (emocje wyzwania i korzyści). Rzetelność pomiaru (*alfa* Cronbacha) w grupie badanej dla emocji pozytywnych wyniosła .75, a dla emocji negatywnych .83.

WYNIKI

ANALIZA WSTĘPNA

Przed przystąpieniem do analizy mediacji przeprowadzono ocenę rozkładu zmiennych uwzględnionych w modelu badawczym. Rozkład oceniono na podstawie wykresów K-K, histogramów oraz wykresów skrzynkowych. Analiza graficzna sugeruje rozkład normalny wszystkich zmiennych, niemniej jednak w przypadku strategii zaradczych (skoncentrowanych na problemie, emocjach i znaczeniu) wykresy skrzynkowe wykazywały wyniki odstające u czterech osób badanych. Wpływowość tych przypadków potwierdziła dalsza analiza za pomocą odległości Mahalanobisa. Ostatecznie zdecydowano się je usunąć z analizy mediacyjnej, zatem w dalszych analizach uwzględniono zbiór 66 przypadków.

W celu potwierdzenia rozkładu normalnego przeprowadzono test Shapiro-Wilka. Jego wyniki dla pierwotnej wersji danych (N=70) są pozytywne dla wszystkich zmiennych z wyjątkiem strategii zorientowanych na emocje i na znaczenie, jednak usunięcie wpływowych przypadków spowodowało, że również dla tych zmiennych potwierdzono rozkład normalny.

W celu oceny współzależności zmiennych ujętych w modelu badawczym obliczono korelacje, których macierz została zaprezentowana w Tabeli 1. Z punktu widzenia dalszych analiz niepokojący jest brak istotnych

Tabela 1
Macierz korelacji (r Pearsona) oraz statystyki opisowe zmiennych uwzględnionych w modelu badawczym ($N=66$)

Zmienne	<i>M</i>	<i>SD</i>	1	2	3	4	5
1 Sprężystość psychiczna	41.41	6.49	–				
2 Emocje pozytywne	31.71	7.93	.190	–			
3 Emocje negatywne	31.35	9.20	-.115	-.353**	–		
Radzenie sobie zorientowane:							
4 – na zadanie	48.78	7.61	.524**	.324**	-.211	–	
5 – na emocje	37.34	5.95	.336**	.391**	-.022	.557**	–
6 – na znaczenie	50.58	7.77	.345**	.220	-.177	.661**	.348**

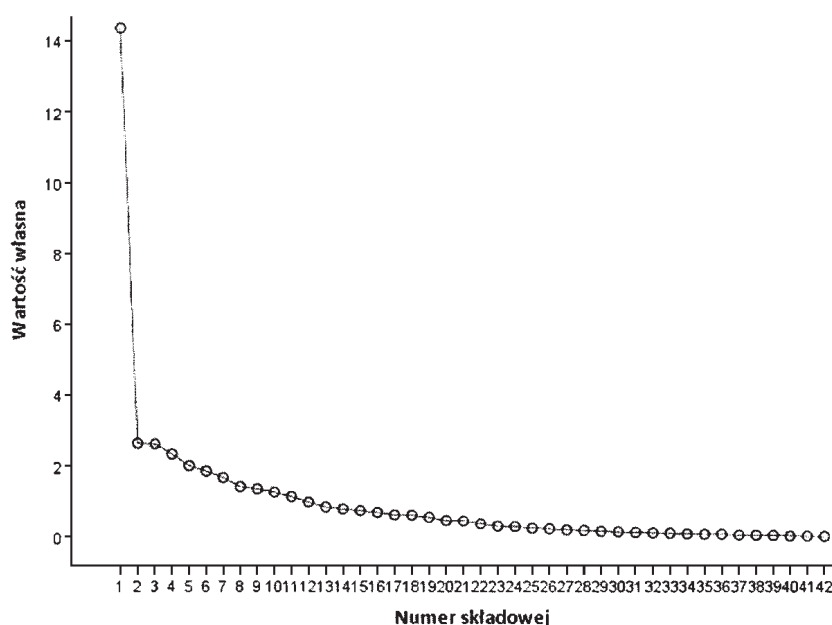
* $p < .05$, ** $p < .01$

związków między sprężystości psychiczną a emocjami oraz istotna statystycznie korelacja emocji negatywnych jedynie z emocjami pozytywnymi.

Osobny problem, który również można zaobserwować na podstawie macierzy korelacji (Tabela 1) stanowi wysokie skorelowanie podskali KRS. Radzenie sobie skoncentrowane na zadaniu koreluje bowiem z radzeniem sobie skoncentrowanym na emocjach na poziomie $r = .557$, a z radzeniem skoncentrowanym na znaczeniu na poziomie $r = .661$. Korelacja między radzeniem sobie skoncentrowanym na emocjach a radzeniem sobie skoncentrowanym na znaczeniu jest niższa ($r = .348$), ale biorąc pod uwagę wcześniejsze wartości trudno określić podskale KRS jako niezależne, co jest wynikiem sprzecznym z podobnymi narzędziami do pomiaru radzenia so-

bie ze stresem (por. Strelau, Jaworowska, Wrześniewski i Szczepaniak, 2005; Juczyński i Ogińska-Bulik, 2009).

Biorąc to pod uwagę potencjalny efekt specyfiki badanej próby zdecydowano się przeprowadzić ocenę trafności czynnikowej tej skali i obliczyć jej zgodność wewnętrzną (α Cronbacha). W tym celu przeprowadzono eksploracyjną analizę czynnikową (EFA). Adekwatność doboru próby, biorąc pod uwagę podstawowe wskaźniki należy ocenić jako zaledwie akceptowalną: co prawda test sferyczności Bartlett'a uzyskał wynik istotny ($\chi^2 = 1846.15$; $df = 861$; $p < .001$) jednak liczba osób badanych mniej niż dwukrotnie przekraczała liczbę pozycji testu, a miara adekwatności doboru próby Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) wyniosła tylko .65 (nadal jednak powyżej powszechnie akceptowalnej granicy .5).

Ryc. 2. Eksploracyjna analiza czynnikowa KRS – wykres osypiska

Ilość czynników w tej analizie najpierw próbowano dobrać na podstawie kryterium Kaisera-Guttmana (por. Yeomans i Golder, 1982). Uzyskane w ten sposób czynniki charakteryzowały się jednak dużą dysproporcją w wyjaśnianiu wariancji: tylko pierwszy czynnik ($\lambda=14.36$) można uznać za ważny, udział pozostałych czynników był niski, tj. $\lambda < 2.63$; $1.12 >$ (por. Rycina 2). Przeliczone wstępnie analizy czynnikowe (metoda głównych składowych z rotacją ortogonalną) z czterema, trzema i dwoma czynnikami dały bardzo podobne rezultaty: tylko pierwszy czynnik wykazywał dużą liczbę względnie wysokich ładunków (.5 do .7). Pozostałe czynniki to zaledwie 3 do 4 ładunki na poziomie .4 do .5 z równie wysokimi ładunkami występującymi w pierwszym czynniku. Na tej podstawie zdecydowano się przyjąć jednoczynnikową wersję narzędzia, opisującą radzenie sobie ze stresem bez różnicowania jego funkcji. Całkowita wyjaśniona wariancja w tej wersji to 32.7% z ładunkami od .07 do .76 ($M=.55$; $SD=.14$).

Rzetelność (zgodność wewnętrzną) jednoczynnikowej wersji KRS wyniosła .95. Nie usunięto pozycji z niskimi ładunkami czy niską mocą dyskryminacyjną z uwagi na ich nieznaczący wpływ na rzetelność kwestionariusza.

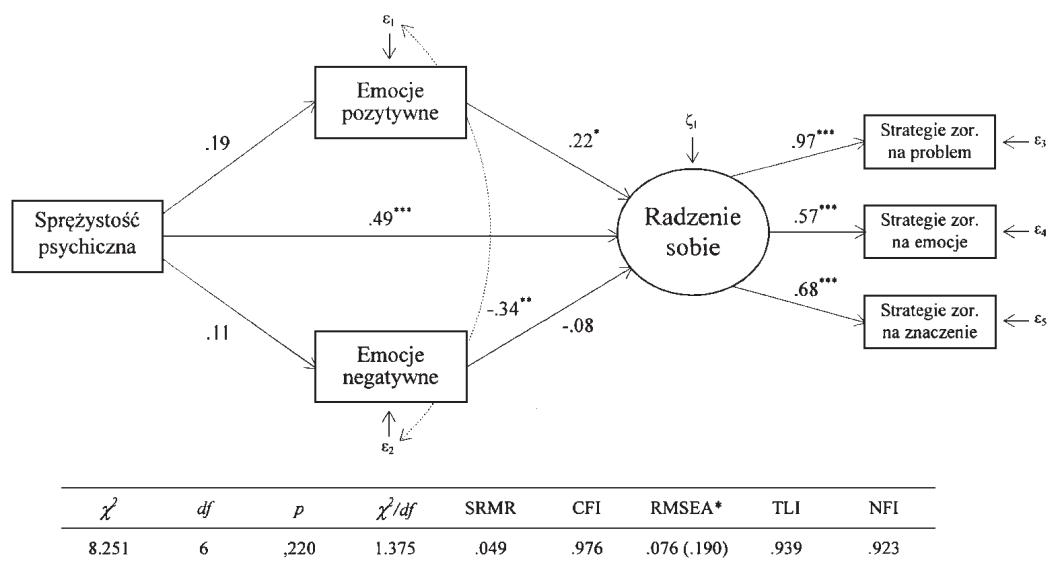
Analizowany zbiór danych był kompletny i tym samym nie wymagał analizy braku danych.

TESTOWANIE WIELOKROTNEGO MODELU MEDIACYJNEGO

Rycina 1 prezentuje zależności pomiędzy badanymi zmiennymi, stanowi zatem punkt wyjścia do analiz wielokrotnego modelu mediacyjnego. Model pierwszy oznaczony jako 1a jest modelem referencyjnym. Zakłada on

jedynie bezpośredni efekt sprężystości na radzenie sobie niezależnie od jego rodzaju i jest punktem odniesienia do oceny znaczenia mediatorów. Właściwym modelem podlegającym weryfikacji statystycznej jest model 1b uwzględniający, obok relacji sprężystość psychiczna – radzenie sobie, dwa mediatorzy: emocje pozytywne i emocje negatywne. Model strukturalny poddany analizie uwzględniał radzenie sobie ze stresem jako zmienną nieobserwowalną. Zmienna ta wyjaśnia wariancję wskaźników częściowych, którymi są poszczególne rodzaje strategii radzenia sobie: skoncentrowane na problemie, na emocjach oraz na znaczeniu. Wprowadzenie radzenia sobie w postaci zmiennej ukrytej było podyktowane wynikami eksploracyjnej analizy czynnikowej oceniającej strukturę KRS.

Oszacowany model mediacyjny prezentuje Rycina 3. Relacja pomiędzy sprężystością psychiczną a emocjami pozytywnymi i negatywnymi okazała się nieistotna. Negatywne emocje nie wyjaśniają również radzenia sobie ze stresem. Analogiczna ścieżka emocje pozytywne – radzenie sobie ze stresem jest istotna, ale w kategoriach efektu jest to związek bardzo słaby (.22). W analizowanym modelu radzenie sobie jest wyjaśniane przede wszystkim przez bezpośredni efekt sprężystości psychicznej. Ogółem wprowadzone zmienne tłumaczą 36% zmienności radzenia sobie. Warto także dodać, że wartości ładunków czynnikowych poszczególnych strategii radzenia sobie są akceptowalne (od .57 do .97) i istotne statystycznie. W przypadku strategii zorientowanych na emocje ładunek jest nieco poniżej przyjętych w literaturze progów (por. Bedyńska i Książek, 2012). Wskaźniki dopasowa-

Ryc. 3. Standaryzowane wartości ścieżek analizowanego modelu mediacyjnego oraz statystyka dopasowania

* W nawiasie podano górną granicę dla 90% przedziału ufności

nia modelu są także na akceptowalnym poziomie (por. Bollen i Stine, 1992; Browne i Cudeck, 1993; Hu i Bentler, 1998, 1999): $\chi^2/df < 2$, SRMR < .05 a wartość CFI > .95. Wartości pozostałych statystyk RMSEA, TLI, NFI spełniają nieco niższe kryteria (RMSEA < .08 i TLI/NFI > .90). Takie wskaźniki dopasowania uzyskano jednak przy uwzględnieniu jednej modyfikacji modelu wyjściowego: dodano skorelowanie reszt między emocjami pozytywnymi a emocjami negatywnymi. Bez jej uwzględnienia wskaźniki dopasowania byłyby poniżej akceptowalnych wartości.

Na koniec należy dodać, że model mediacyjny w porównaniu do modelu referencyjnego (bez mediatorów) zwiększa procent wyjaśnionej wariancji radzenia sobie ze stresem o 8%. Wynika to z niskiego, ale istotnego związku pozytywnych emocji i radzenia sobie ze stresem.

W sytuacji braku potwierdzenia podstawowych założeń analizy mediacji (skorelowania mediatorów ze zmienną niezależną) nie podjęto dalszych, zaplanowanych analiz w celu ustalenia charakteru mediacji (częściowa vs całkowita).

DYSKUSJA

Na podstawie przeprowadzonych analiz statystycznych stwierdzono, że sprężystość psychiczna wyjaśnia bezpośrednio zmienność radzenia sobie ze stresem. Wbrew oczekiwaniom nie uruchamia ona w tejże relacji mediatorów w postaci emocji pozytywnych i emocji negatywnych. Tym samym hipoteza o mediacyjnej roli emocji nie została potwierdzona, chociaż przeprowadzone dotychczas badania (Tugade i Fredrickson, 2004) wskazują, że wyższy poziom sprężystości psychicznej dodatnio koreluje zarówno z przeżywanymi pozytywnymi emocjami, ale także ujemnie – z emocjami negatywnymi oraz sprzyja wyborowi strategii radzenia sobie zorientowanych na znaczenie.

Zgodnie z klasycznym modelem stresu i radzenia sobie oczekiwano, że emocje są składową oceny poznawczej, od wyniku której zależy zastosowanie konkretnej strategii radzenia sobie ze stresem (Folkman i Lazarus, 1988). Jednak, jak wskazują wyniki badań własnych, emocje pozytywne na tym etapie procesu radzenia sobie w porównaniu ze sprężystością psychiczną tylko w niewielkim stopniu wyjaśniają radzenie sobie. W odniesieniu do literatury (Kaczmarek, Sęk i Ziarko, 2011) wyniki te są tym bardziej zaskakujące, gdyż testowany model wskazuje na brak związku sprężystości psychicznej z pozytywną emocjonalnością. Na tej podstawie uzasadnione jest zatem wnioskowanie, że w sytuacji matek dzieci chorych onkologicznie ze względu na brak korelacji, zmienne te należy traktować niezależnie. Oznacza to w sensie praktycznym, że oddziaływania psychologiczne, bez względu na poziom sprężystości psychicznej, prawdopodobnie powinny uwzględniać przewartościowanie obecnej sytuacji tak, aby traktowana była jako wyzwanie. Warto dodać, że w badaniach własnych uczestniczy-

ły matki opiekujące się dziećmi podczas hospitalizacji w oddziale onkologicznym, czyli w czynnym procesie leczenia. Wiązało się to z obserwacją bólu i cierpienia dziecka ze względu na stosowanie leczenia chemioterapeutycznego. Wówczas to, inne formy pomocy poza udzielaniem wsparcia emocjonalnego, wydają się być poza kontrolą matki.

Ze względu na tę perspektywę, wydaje się, że w sytuacji choroby onkologicznej dziecka właściwa byłaby ocena emocji (pozytywnych i negatywnych) nie tyle jako elementu oceny poznawczej, ale jako wyniku transakcji stresowej, szczególnie w kontekście oceny zasobów (tutaj – sprężystości psychicznej). Emocje pozytywne jako efekt procesu radzenia sobie pełnią funkcję regulacyjną, a dalej adaptacyjną poprzez podtrzymywanie wysiłków zaradczych podejmowanych w sytuacji stresowej. Emocje, mogą pełnić w sytuacji stresowej także dodatkową funkcję, a mianowicie motywować do podejmowania dalszych zmagani. Stanowią także źródło ochrony, odbudowy i/lub wzrostu zasobów psychologicznych i społecznych, takich jak samoocena, poczucie własnej efektywności, więzi interpersonalne i spostrzegane wsparcie społeczne (Folkman i Moskowitz, 2006).

W tym miejscu wyjaśnienia wymaga także współwystępowanie stosowanych strategii radzenia sobie – skoncentrowanych na problemie, na emocjach oraz na znaczeniu. Uzyskane korelacje pomiędzy wymienionymi strategiami radzenia sobie były w badaniach własnych dodatnie. Prawdopodobnie wynika to z niekontrolowalności sytuacji stresowej w badanej próbie, gdyż każdy rodzaj radzenia sobie może pełnić wówczas funkcję przystosowawczą. Na tej podstawie można wnioskować, jak postulowali Folkman i Lazarus (1988), że nie należy mówić o efektywnych i nieefektywnych strategiach radzenia sobie, gdyż ich efektywność zależy od charakteru konkretnej sytuacji. W przypadku osób badanych sytuacja związana z chorobą onkologiczną dziecka i procesem leczenia jest bardzo zmienna i tylko wybrane jej aspekty mogą podlegać kontroli. Zatem przypuszczać można, że radzenie sobie ze stresem powinno obejmować różnego typu strategie dopasowane zarówno do konkretnej sytuacji, jak również możliwości jej kontroli.

Uzyskane wyniki, ze względu na największy ładunek czynnikowy strategii radzenia sobie skoncentrowanych na problemie, mogą stanowić także potwierdzenie tezy o możliwości wykorzystania tej formy radzenia sobie w sytuacji przewlekłego stresu, którego źródło trudno jest opanować. Okazuje się, że nawet w takich sytuacjach można znaleźć obszary dostępne kontroli i podjąć działania zaradcze, o czym świadczą badania Folkman (1997) dotyczące opiekunów osób chorych na AIDS. Opiekunowie wskazywali tutaj jako przykład wykonywanie zabiegów zmniejszających cierpienie chorego. Podobnie jak we wspomnianych badaniach, opieka nad dzieckiem chorym onkologicznie może być także traktowana jako sytuacja świadczenia pomocy. Wówczas to efektywne radzenie sobie skoncentrowane na problemie może być źródłem

emocji pozytywnych – zarówno poprzez zmianę obiektu uwagi (koncentracja na celu, a nie przyczynie stresu), jak i aktywizację zasobów osobistych i społecznych w relacji z dzieckiem oraz otoczeniem zewnętrznym (por. Heszen, 2013).

Podsumowując uzyskane wyniki, wydaje się, że kwestią wymagającą dalszego rozstrzygnięcia jest rola przeżywanych emocji. Ugruntowanie wiedzy w tym obszarze mogłoby umożliwić jej zastosowanie w praktyce poprzez konstruowanie programów terapeutycznych z położeniem akcentu na budowanie zasobów poprzez podtrzymywanie i generowanie przeżywania pozytywnych emocji.

Ostatecznie konieczne jest wskazanie ograniczeń otrzymanych wyników. Przede wszystkim należy wskazać poprzeczny charakter badania, uniemożliwiający uchwycenie dynamiki relacji między zmiennymi wraz z upływem czasu. Można zatem potraktować uzyskane wyniki jako inspirację do badań podłużnych z uwzględnieniem pozytywnych i negatywnych emocji w kolejnych etapach transakcji stresowej. Istotną kwestią wydaje się także ustalenie struktury KRS w populacji generalnej w celu oceny niezależności stosowanych form radzenia sobie. Właściwie dopiero wówczas możliwe byłoby wnioskowanie o ich współwystępowaniu w sytuacji przewlekłego stresu pozostającego poza kontrolą podmiotu.

LITERATURA

- Bedyńska, S., Książek, M. (2012). *Statystyczny drogowskaz 3. Praktyczny przewodnik wykorzystania modeli regresji oraz równań strukturalnych*. Warszawa: SWPS i Wydawnictwo Akademickie SEDNO.
- Block, J., Kremen, A.M. (1996). IQ and ego – resiliency: conceptual and empirical connections and separateness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 349-361.
- Bollen, K.A., Stine, R.A. (1992). Bootstrapping goodness-of-fit measures in structural equation models. *Sociological Methods and Research*, 21, 205-229.
- Browne, M.W., Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. W: K.A. Bollen, J.S Long (red.), *Testing structural equation models* (s. 136-162). Newbury Park, CA: Sage.
- Carver, Ch. S., Scheier, M. F., Weintraub, J. K. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 267-283.
- Chrapek, E. (2016). Psychologiczne trudności, wsparcie społeczne oraz radzenie sobie ze stresem u rodziców dzieci z chorobą nowotworową. *Psychiatria i Psychologia Kliniczna*, 16, 27-32.
- Endler, W. S., Parker, D. A. (1990). Multidimensional assessment of coping: a critical evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 844-854.
- Folkman, S., Lazarus, R. S. (1985). If it changes it must be a process: A study of emotion and coping during three stages of a college examination. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 150-170.
- Folkman, S. (1997). Positive psychological states and coping with severe stress. *Social Science Medicine*, 45, 1207-1221.
- Folkman, S., Moskowitz, J.T. (2000). Stress, positive emotion, and coping. *Current Directions in Psychological Science*, 9, 115-118.
- Folkman, S. (2008). The case for positive emotions in the stress process. *Anxiety, Stress and Coping*, 21, 3-14.
- Folkman, S., Lazarus, R. S. (1988). Coping as a mediator of emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 466-475.
- Folkman, S., Moskowitz, J. T. (2006). Positive affect and meaning-focused coping during significant psychological stress. W: M. Flewstone, H. Schut, J. de Wit, K. van den Bos, M. Stroebe (red.), *The scope of social psychology: Theory and applications*. Hove, UK: Psychology Press, 193-208.
- Frank, N.C., Brown, R.T., Blount, R.L., Bunke, V. (2001). Predictors of affective responses of mothers and fathers of children with cancer. *Psychooncology*, 10, 293-304.
- Fredrickson, B. (2003). The value of positive emotions. *American Scientist*, 91, 330-335.
- Fredrickson, B., Tugade, M.M., Waugh, C.E., Larkin, R. (2003). What good are positive emotions in crises? A prospective study of resilience and emotions following the terrorist attacks on the United States on September 11th, 2001. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 365-376.
- Greenglass E. R., Fiksenbaum L. (2009). Proactive coping, positive affect, and well-being. *European Psychologist*, 14, 29-39.
- Gruszczyńska, E., Knoll, N. (2015). Meaning-focused coping, pain, and affect: a diary study of hospitalized women with rheumatoid arthritis. *Quality of Life Research*, 24, 2873-2883.
- Heszen-Niejodek, I., Januszek, M., Gruszczyńska, E. (2001). *Styl radzenia sobie ze stresem, rodzaj sytuacji stresowej a przebieg i efektywność radzenia sobie* (Badania w modelu interakcyjnym). Nie opublikowany raport z realizacji grantu KBN nr 1 H01F 014 14.
- Heszen, I., Życińska, J. (2008). Pozytywne wątki we współczesnej psychologii zdrowia. W: I. Heszen, J. Życińska (red.), *Psychologia zdrowia. W poszukiwaniu pozytywnych inspiracji* (s. 23-35). Warszawa: Wydawnictwo Akademica.
- Heszen, I. (2013). *Psychologia stresu. Korzystne i niekorzystne skutki stresu życiowego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hu, L.-T., Bentler, P.M. (1998). Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to underparameterized model misspecification. *Psychological Methods*, 3, 424-453.
- Hu, L.-T., Bentler, P.M. (1999). Cutoff criteria for fit indices in covariance structure analysis: Controversial criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 1, 1-55.
- Juczyński, Z., Ogińska-Bulik, N. (2009). *NPSR – Narzędzia Pomiaru Stresu i Radzenia Sobie ze Stresem*. Warszawa: PTP.
- Kaczmarek, Ł. (2011). Kwestionariusz Sprężystości Psychiczej – polska adaptacja *Ego Resiliency Scale*. *Czasopismo Psychologiczne*, 17, 263-265.
- Kaczmarek, Ł., Sęk, H., Ziarko, M. (2011). Sprężystość psychiczna i zmienne pośredniczące w jej wpływie na zdrowie. *Przegląd Psychologiczny*, 54, 29-46.
- Lazarus, R.S., Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.

- Lazarus, R., Folkman, S. (1987). Transactional theory and research on emotions and coping. *European Journal of Personality*, 1, 141-169.
- Ledwoń, M., Wróbel, M. (2006) Regulacja nastroju oraz radzenie sobie ze stresem wśród matek dzieci chorych na chorobę nowotworową. *Psychoonkologia*, 10, 41-50.
- Miniszewska, J., Chodkiewicz, J. (2013). Zmaganie się z przewlekłą chorobą somatyczną w świetle psychologicznej koncepcji stresu. *Przegląd Lekarski*, 70, 448-453.
- Pai, A.L.H., Lewandowski, A., Youngstrom, E., Greenley, R., Drotar, D., Peterson, C.C. (2007). A meta – analytic review of the influence of pediatric cancer on parent and family functioning. *Journal of Family Psychology*, 21, 407-415.
- Strelau, J., Jaworowska, A., Wrześniewski, K. Szczepaniak, P. (2005). *Podręcznik do Kwestionariusza radzenia sobie w sytuacjach stresowych (CISS) Endlera i Parkera*. Warszawa: PTP.
- Tugade, M.M., Fredrickson, B.L. (2004). Resilient Individuals use positive emotions to bounce back from negative emotional experiences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86, 320-333.
- Uchnast, Z. (1997). Prężność osobowa: Empiryczna typologia i metoda pomiaru. *Roczniki Filozoficzne*, 45, 27-51.
- Yeomans, K.A., Golder, P.A. (1982). The Guttman- Kaiser criterion as a predictor of the number of common factors. *The Statistician*, 3, 221-229.